

Posudek na disertační práci Martiny Kotkové
Kulturněhistorický obraz severozápadních Čech a saského Polabí v raném
středověku: na příkladě hrnčířství a fortifikačního stavitelství.
Praha 2012

Předložená práce Martiny Kotkové je výsledkem doktorandského studia na Univerzitě Karlově a řešení dvou výzkumných projektů realizovaných na GWZO v Lipsku, kde byla doktorandka zaměstnaná od roku 2002. Posuzovaný text tak lze chápat i jako jisté završení jejího desetiletého badatelského úsilí.

Na začátku svého textu se doktorandka kriticky zamýšlí nad dialogem mezi archeology a historiky, přičemž největší problémy spojuje se zkratkovitým využíváním písemných pramenů a tzv. „vykopáváním“ historie. Ani spolupráce archeologů s přírodními vědami není podle M. Kotkové bezchybná, protože prý dochází k nekritickému přejímání poznatků přírodovědců či výsledků geografických analýz. Bohužel neuvádí žádné příklady, proto není úplně jasné, jaká konkrétní pochybení má na mysli.

Po krátkém metodickém expozé formuluje M. Kotková dále v úvodu hlavní cíle své práce a prostředky, s jejichž pomocí je chce splnit. Zabývá se dvěma, jak sama píše, zdánlivě nesourodými kategoriemi hmotných pramenů – keramikou a hradišti ze saského Polabí a severozápadních Čech 9. a 10. stol. Její práce je z tohoto důvodu členěna do dvou víceméně izolovaných částí, které mají charakter samostatných studií.

V části věnované keramice si chce klást otázky „stran kvantitativního a kvalitativního charakteru zboží a dosahu jeho distribuce“, přičemž hlavní pozornost má směřovat k pochopení procesu regionalizace raně středověké keramiky, kterou hodlá studovat zvláště na příkladu tzv. zabrušanského typu. Studium této specifické keramiky by mělo pomoci při poznávání kontaktů Saska a severozápadních Čech v raném středověku. Výsledky navrhovaných archeologických a přírodovědných metod plánuje doktorandka následně kulturněhistoricky interpretovat.

V souvislosti s hrady/hradišky mají být prověřovány teze, zda hrady v severozápadních Čechách a saském Polabí vznikaly v 9. – 10. století primárně jako prostředky manifestace mocenského postavení elity, anebo spíše jako vojenské pevnosti. Důraz má být kladen na srovnání dvojic blízkých hradů na území saského Polabí, přičemž chce využít technologie GIS.

Následující kapitoly jsou věnovány vymezení pracovní oblasti a jejímu historickému vývoji. Podstatné je, že jak severozápadní Čechy, tak i sousední Míšeňsko se staly v podstatě současně cílem expanze mocných sousedů – pražských Přemyslovců, resp. východofranské říše. Obě sousední oblasti byly již od pravěku propojeny významnými komunikacemi, především Labem, a osídleny příbuznými slovanskými kmeny. Nepřekvapí proto české angažmá na saské straně, vrcholící krátkodobým obsazením centra regionu – Míšeň Boleslavem II.

Nejvýznamnější část práce tvoří bezpochyby kapitoly věnované „keramice jako prameni studia kontaktů mezi severozápadními Čechami a dnešním Saskem“. M. Kotková přináší nejdříve obšírný přehled dosavadního bádání, přičemž vychází především z klasických prací,

kteřé na toto téma sepsaly před třiceti a více lety W. Coblentz, J. Brachmann, Z. Váňa, M. Záptocký či o něco později J. Bubeník a P. Meduna. Nový posun v řešení dané problematiky souvisí až s publikací výzkumů W. Coblentze v Míšni, kterou předložil v roce 2004 A. Schmid-Hecklau.

Podle dosavadních názorů se výrobní okruhy s jednotlivými typy keramiky víceméně kryjí se správními obvody hradů. V případě výskytu keramiky cizích forem v odlehlých oblastech, zde především v Míšni, se uvažuje jak o její možné lokální produkci, tak o jejím importu (názor A. Schmid-Hecklau, viz str. 31). A. Schmid-Hecklau navrhuje vyřešit tento problém analýzou mikrostruktury keramického těsta (str. 32). V této souvislosti je poněkud matoucí, že M. Kotková v dalším textu polemizuje z názorem A. Schmid-Hecklau, podle něhož by až 65 % míšeňského materiálu mělo být severozápadočeského původu. Rozpory v názorech A. Schmid-Hecklau, resp. v jejich interpretaci zformulované v disertaci, by měla doktorandka objasnit v průběhu obhajoby, aby bylo jasné, proti čemu ve své práci vlastně brojila. Každopádně tím, že se jí podařilo vyzvednout z depozitáře instituce Landesamt für Archäologie v Drážďanech několik ukázek údajných severozápadočeských keramických typů a předložit je několika českým odborníkům k posouzení (*Proč vlastně? Není snad sama odborníkem na problematiku, o které psala v disertaci?*), vyvrátila zprávy o výrazném podílu české keramiky v míšeňských souborech. Keramika z míšeňského hradu představuje podle M. Kotkové spíše regionální zboží, tj. domácí produkci, která však vykazuje podobnost keramických tvarů a výzdobných motivů s českou stranou Krušných hor. To lze prý vysvětlit „příslušností obou oblastí k témuž kulturnímu okruhu“. Co tímto „okruhem“ doktorandka přesně myslí (snad společný slovanský původ, kmenová příbuznost, politické kontakty?) se v práci nedozvíme. Jednoznačné analogie k severočeské keramice vykazují pouze nálezy tzv. zabrušanského typu, který v Míšni tvoří pouhých 1,7 %.

Právě zabrušanské keramice je věnován další velký oddíl disertační práce, který je především „shrnutím dostupných údajů o zabrušanské keramice“ (str. 38) a úvahou o jejím interpretačním potenciálu. Doktorandka vycházela především z „dostupné literatury, případně ústních sdělení“, pouze „několik málo nálezů se Saska se podařilo identifikovat či prověřit autopsií“.

M. Kotková provedla základní sumarizaci dosavadních nálezů zabrušanské keramiky, které se vyskytují na 71 lokalitách na české i saské straně. V úvodu práce inzerovaná kvantifikace se však smrškla do jedné tabulky (bez vysvětlivek zde používaných zkratk značně nepřehledné), kde údaj „Počet ZK“ (průměrný čtenář si snad domyslí, že jde o zabrušanský typ; pouze inteligent však přijde na to, co vlastně doopravdy znamená „počet“; o zkratkách P H S ani nemluvě) vyjadřuje tři kvantitativní kategorie. Jejich rozsah se bohužel nikde nedozvíme. Jen nahodile se v textu tu a tam objeví i nějaký kvantitativní údaj o počtu střepů „ZK“ na té které lokalitě. Prakticky tak nemáme v práci šanci zjistit reálný podíl zabrušanské keramiky na jednotlivých lokalitách (výjimkou je Míšeň: 1,7 % a Zehren–Burgberg: 10 % z kresleného materiálu). Nemohu proto souhlasit s tvrzením doktorandky, že „předložená kvantifikace poskytuje základní představu o množství nálezů a odráží tak podstatné koncentrace nálezů zabrušanské keramiky“. Publikovaná data považuji v tomto ohledu za

nedostatečná. Absolutní počty fragmentů (či dokonce jen hrubé početní kategorie) jsou nicneříkající, pokud neznáme údaje o celkových počtech keramiky na lokalitách. Při konečných úvahách o primární oblasti výroby (SZ Čechy x Míšeňsko) příliš nepomáhají ani absolutní počty zástupců zabrušanské keramiky z nejbohatších lokalit, které se od sebe zásadně neliší (Zábrušany – 150 fragmentů, Zehren – 100 fragmentů).

Další subkapitola je věnována úvahám o datování zabrušanské keramiky. Z uvedeného souhrnu vyplývá, jak dalece bylo řešení této problematiky dosud postiženo smíšenou archeologicko-historickou argumentací, která se nám dnes jeví jako metodologicky pochybená, a datováním v kruhu (excelentní příklad: „Datování do poloviny 9. století bylo provedeno na základě přítomnosti zabrušanské keramiky v kontextech hradů, jejichž rozkvět bývá tradičně hledán v tomto období“ – str. 51). Je zvláštní, že doktorandka na tomto místě svého textu proti použité metodě nijak zvlášť neprotestuje (k tomu srovnej metodologickou část jejího úvodu) a vše odbývá tvrzením, že „tento argument je v českém bádání akceptován“ (str. 50). Sama k řešení této problematiky nepřináší v podstatě nic nového. Jestliže si stěžuje na nedostatečné zpracování nálezových situací ze Zábrušan a Vlastislavy, kvůli kterému „se nám nedostávají žádné pevné opory pro přesnější časové vymezení počátku výskytu zabrušanské keramiky“, pak je nutné ptát se, proč během svého dlouhého bádání o dané problematice neprovedla potřebnou revizi sama. Jediný záchytný bod tak dnes představuje zpracování starších výzkumů v Míšni (díky za to patří A. Schmidovi-Hecklau!), kde je k dispozici i dendrochronologické datování stavebních konstrukcí. M. Kotková se sice snaží ve své práci o jistou revizi datování počátků prvního sídlištního horizontu, kdy se poprvé objevila zabrušanská keramiky, její verze (20. až 40. léta 10. stol. – viz str. 174) se však zásadně neliší od datování první fáze, jak jej publikoval A. Schmid-Hecklau (930-960 n. l. – keramika se z logiky věci může objevit poprvé kdykoli v průběhu existence této fáze, tedy nikoli jen na jejím počátku).

Další kapitola pojednává o distribuci keramických nálezů. Jde jednoznačně o nejpovedenější část práce, neboť zde M. Kotková přistoupila k vlastnímu originálnímu výzkumu. Definuje tři základní kategorie „transferů“, díky nimž se může stejná/podobná keramika objevit v různých regionech. Jde o „transfer výrobků“, „transfer výrobců příp. obecně osob“ a „transfer know-how“. S cílem vybrat z nabízených hypotetických možností tu pravou, zorganizovala přírodovědné analýzy 45 vzorků zabrušanské keramiky z osmi saských a českých lokalit. Výsledky poměrně jednoznačně vyloučily existenci jediného produkčního centra zabrušanské keramiky, které by se nacházelo v Zabrušanech nebo v jejich okolí. Ze zbývajících reálných možností se nakonec doktorandka přiklonila k modelu předpokládajícímu přesídlení větších či menších skupin osob z oblasti severozápadních Čech (Bílinska?) do saského Polabí, s čímž lze víceméně souhlasit. Při zamýšleném spojení tohoto archeologického interpretačního modelu s historickými zprávami celkem oprávněně zpochybňuje, že by k tomu došlo v souvislosti s krátkodobým obsazením Míšně Boleslavem II. Je však otázkou, proč vůbec nezmiňuje ony „satellites habitant dicti Sclavonice Vethenicí“, které znal i Dětmár z Merseburgu a kteří podle některých autorů přišli právě ze severozápadních Čech.

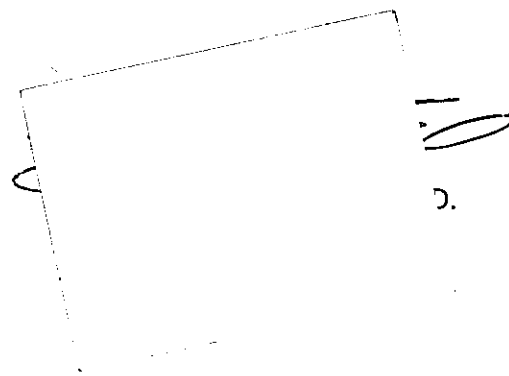
Z metodologického hlediska bych snad jen doporučil přeformulovat tvrzení, že keramika nalezená v Sasku, která byla podle přírodovědných analýz vyrobena v SZ Čechách, představuje jen „nahodilý import“ (str. 107). Fakticky se totiž jedná o 18 % všech saských vzorků, které se vyskytly na 40 % analyzovaných lokalit, což je poměrně hodně. Zde by určitě pomohly větší série vzorků a statistické testy, které v práci obecně absentují.

Další kapitoly jsou již věnovány jen obecným úvahám o regionalizaci raně středověké keramiky v severozápadních Čechách i jinde (např. Velká Morava). Je škoda, že doktorandka nenásledovala směr, který vytýčil již v roce 1961 Z. Váňa, když napsal, že „jistou zákonitost můžeme vystopovat jen statistickým podchycením opakujících se jevů a vnést tak relativní řád do chaosu jednotlivin“. Její práce by pak byla v těchto kapitolách více než jen pouhou kompilací dosavadních názorů a určitě by se jí podařilo i „postihnout podíly keramických okruhů v rámci souborů z jednotlivých lokalit“ či regionů (viz str. 125).

Druhou část disertace věnovanou hradům 9. – 10. století na území saského Polabí nemusím podrobněji komentovat, neboť ji ve svém závěru zhodnotila sama doktorandka, když napsala, že „druhý oddíl práce týkající se hradišť v zásadě nové poznatky nepřináší“ (str. 219). Tato část navíc působí dojmem určité „nedokončenosti“. Lze si jen povzdechnout, jaká je škoda, že doktorandka v práci dostatečně nevyužila analytického potenciálu geografických informačních systémů. V rámci diskuze o rozdílech v rozmístění starších a mladších hradů v Sasku a jejich strategickém významu by bylo například skvělé aplikovat analýzy viditelnosti (*Viewshed Analysis*), která se pro tento druh úloh skvěle hodí. Zjištěné rozdíly ve velikosti starších (9. - 10. stol.) a mladších (11. - 12. stol.) hradů odpovídají např. i situaci na Moravě, kde nově založená přemyslovská centra mají podstatně menší rozlohu než velkomoravské aglomerace. Lze snad uvažovat o nějakém obecném trendu v různých regionech středovýchodní Evropy?

Celkově lze shrnout, že předložená disertace je výsledkem kabinetního bádání, které bohužel nepřišlo do užšího kontaktu s reálnými archeologickými nálezy a terénem. Je to škoda, protože ta část práce, kde doktoranda přece jen vzala do rukou několik střepů (konkrétně 45 kusů), patří v celé práci k nejcennějším, neboť přináší nové a poměrně zásadní poznatky o distribuci raně středověké keramiky ve střední Evropě. Zbytek disertace zůstává na úrovni sice kvalitního, avšak jen kompilačního souhrnu s poměrně nízkou přidanou hodnotou. I přesto lze úroveň práce považovat za dostatečnou pro udělení titulu PhD. v oboru archeologie.

V Novém Městě na Moravě dne 7. 8. 2012

A large, faint, handwritten signature or set of initials is visible in the bottom right corner of the page. It appears to be written in dark ink on a light background.